

ANADOLU SELÇUKLULARI ZAMANINDA TASAVVUF DÜŞÜNÇESİ

DR. HASAN BASRİ ÖCALAN
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ¹ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

GİRİŞ

Kurtalmışoğlu Süleyman tarafından 1075 yılında kurulan Anadolu Selçuklu Devleti, kısa sürede bu bölgedeki varlığını ispatlayarak önce İzmit ve çevresini, daha sonra da Karadeniz Bölgesini topraklarına katmıştır. 1080 yılında ise İznik'i merkez edinerek, Bizanslılarla savaşmaya başlamışlardır. Anadolu Selçukluları, sadece Bizans'la savaşmayıp, Avrupa'dan gelen Haçlılarla da savaşmak ve onlara karşı koymak durumunda kalmışlardır. 1097 yılında İznik'i kuşatan Haçlı ordusu karşısında başarısız olan I. Kılıçarslan, şehri Bizanslılara teslim ederek, bu defa Konya'yı başkent yaptı.

Anadolu Selçukluları, bir taraftan da diğer kardeş devlet veya beyliklerle savaşmak durumundaydılar. Bunlar arasında Danişmendliler, Büyük Selçuklular, Anadolu'da kurulan diğer Beylikler bulunmaktadır. Ayrıca o zaman Anadolu'nun çeşitli yerlerine hakim olan Ermeniler ile dışardan Anadolu'ya akınlar düzenleyen Moğollar da ayrı birer güç olarak bu devletin karşısına çıkmaktaydılar.

Bütün bunlarla beraber devletin yöneticileri birbirleriyle de uğraşmışlar, bu durum zaman zaman devleti büyük sıkıntılara sokmuştur.

İşte iç ve dış meselelerle uğraşan ve 1075-1308 (genel kanaate göre devletin yıkılışı II. Mesud'un öldüğü 1308 tarihi verilmektedir) yılları arasında hüküm süren Anadolu Selçuklu Devleti'nin yöneticileri, Konya'yı başkent edindikten sonra kültür, edebiyat ve özellikle mimari konusunda çok önemli eserler bırakmışlardır.

Bu dönemde din adamları, fıkıh, kelam, tefsir, hadis, felsefe âlimleri yetişmiş ve sultanlar tarafından himaye görmüşlerdir. Anadolu Selçukluları hakkında eser veren İbn-i Bibi'nin *El-Evâmirü'l-Âlâiyye fi-Umur-ı Dev-*

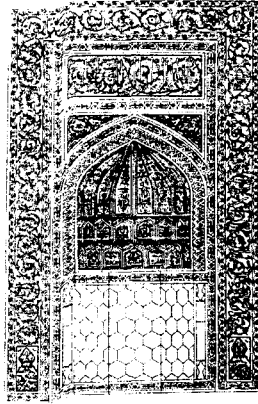
leti'l-Aliyye,¹ Muhammed b. Ali Ravendi'nin *Râhatu's-Süddür ve Âyeti's-Sürür*,² Kerimüddin Mahmud Aksarıyî'nin *Müisâmeretü'l-Abbâr*,³ *Tarih-i Âl-i Selçuk*,⁴ Kadı Burhaneddin Anevî'nin *Enîsu'l-Kulûb*⁵ adlı eserleri bugün ilk elden kaynaklardan bazıları olmak bakımından önemlidir.⁶

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Moğol istilasından kaçan ilim adamları ve tasavvuf erbabı Anadolu'yu yurt edinmişler ve burada önemli eserler yazmışlardır. Yazılan eserler daha sonra Osmanlı Devleti sahasında, oradan da günümüze kadar devam eden bir etki bırakmıştır. İşte yazımızda Anadolu sahasında yetişen mutasavvıflar, bunların yazdıkları eserler ve kurmuş oldukları dergâhlardan bahsedilecektir.

TASAVVUF DÜŞÜNÇESİNİN DOĞUŞU

Kaynağını Kur'an-ı Kerim ve Peygamber'in Hadislerinden alan Tasavvuf düşüncesi, H. II/M. IX. asra kadar bir "zühd hareketi" olarak devam etmiştir. Kelime olarak zühd; dünyaya ilgi duymamak, değer vermemek, küçümsemek gibi manalara gelmektedir. Bu dönemde yetişen mutasavvıflara ise zühhad, âbid, nâsik gibi isimler verilmektedir. Bu dönemin konu ile ilgili en önemli eseri ise Abdullah b. Mübarek (öl. 181/797) tarafından yazılan *Kitabü'z-Zühd ve'r-Rekaik* tir.⁷

H. III/M. X. asırda tasavvuf düşüncesinin temellerini oluşturan Cüneyd-i Bağdadi, Haris Muhasibi ve Hakim Tirmizi gibi önemli şahıslar yetişmiş ve eserler vermişlerdir. Ayrıca söz konusu şahıslar etrafında kurulan ve bunların adına izafe edilen "tasavvufi mekteplerin" de aynı dönemde vücut bulduğu görülmektedir. Bu mektepler ve kurucusu kabul edilen kimseler şunlardır: Muhasibiye (Haris Muhasibi), Kassariye (Hamdun Kassar), Tayfuriye (Bayezid Bistamî), Cüneydiye (Cüneyd Bağdadi), Nuriye (Ebu Hüseyin Nuri), Sehiye (Sehl b. Abdul-

Ahmed Yesevi Camii, mihrab çizimi

lah Tusterî), Hakimiye (Hakim Tirmizî), Harraziye (Ebu Said el-Harrâz), Hafifiye (Muhammed b. Hafif) ve Seyyariye (Ebu Abbas Seyyârî).⁸

Tasavvufî düşüncenin temel klasikleri olarak kabul edilen *Risale* (Abdülkerim Kuşeyrî), *Keşfü'l-Mabûb*⁹ (Ali b. Osman Hucvirî), *Tabakatü's-Sûfiyye*¹⁰ (Ebu Abdurrahman es-Sülemî) ve *Menazilu's-Sâirin*¹¹ (Herevî) gibi eserler H. V/M. XI. asırda kaleme alınmıştır. Bu eserler ve bunlardan bir asır önce Muhasabî,¹² Serrâc,¹³ Ebu Talib Mekki,¹⁴ Kelabazî¹⁵ ve diğer bazı mutasavvıflar tarafından yazılan eserler tasavvuf düşüncesinin olgunlaşmasına zemin hazırlamıştır.

H. VI/M. XII. asırdan itibaren tarikatların tarih sahnesine çıktığı görülmektedir. Kadiriye Tarikatı'nın kurucusu Abdülkadir Geylani, Yeseviliğin kurucusu Ahmed Yesevî, Rifailiğin kurucusu Ahmed Rifâi bu asırda vefat etmişlerdir. Bu tarihten itibaren tarikatlar İslam dünyasına hızla yayılmış ve her tarikat kendine göre müesseseler kurmuş, ritüellerini (zikir adab ve erkanını) belirlemiştir.

Andolu'da ise tarikatların kurulup, yaygınlaşması ancak H. VII/M. XIII. asırdan itibaren başlamıştır. Şimdi Anadolu'daki tasavvufî düşüncenin tarihi seyrine bakılabilir.

ANADOLU'DA TASAVVUFÎ DÜŞÜNCENİN TEMSİLCİLERİ

Moğol istilasından kaçarak veya Selçuklu sultanlarının daveti üzerine Anadolu'ya gelen ve burada tekkelerini kurarak düşüncelerini yayan sûfilerin görüşleri doğrultusunda bazı mektep veya tarikatlar oluşmuştur. Bunları ve temsilcilerini şöyle sırlamak mümkündür:

a- **Vahdet-i Vücut mektebi:** Muhyiddin-i Arabî, Sadreddin-i Konevî bu ekolün en önemli temsilcileridir.

b- **Sühreverdilik:** Evhadeddin Kirmani. Bu tarikat; daha çok Konya, Kayseri, Tokat ve Amasya gibi önemli kültür merkezlerinde yayılmıştır.

c- **Kübrevilik:** Necmeddin Dâye, Bahaeddin Veled, Burhaneddin Muhakk-ı Tirmizî ve müritleri.

d- **Mevlevilik:** XIII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, son iki mektebin bağdaştırımcı bir tasavvuf anlayışını temsil etmiş ve özellikle Osmanlı'da önemli bir yer edinmiştir.¹⁶

Bu tarikat ve mekteplerin dışında kalan başka sûfiler de bulunmaktadır:

Fahreddin Irakî-Tokat;

Müeyyeddin el-Cendî;

Sadeddin Ferganî;

Afifeddin Tilimesanî;

Hacı Bektaş Veli; Hacı Bektaş ve civarları;

Seyyid Mahmud Hayranî;

Hacı İbrahim Sultan.¹⁷

Burada söz konusu edilmesi gereken dört zümre daha vardır. O da Aşıkpaşazade'nin eserinde bahsettiği ve Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasında önemli rol oynayan dört tâifedir: "Ve hem bu Rûm'da dört tâife vardır kim, misafirler içinde anılır. Biri Gâziyân-ı Rûm, biri Ahîyân-ı Rûm ve biri Abdâlân-ı Rûm ve biri Bâciyân-ı Rûm. İmdi Hacı Bektaş Sultan bunların içinden Bâciyân-ı Rûm'ı ihtiyâr etti kim. O Hâtun Ana'dır. Onu kız edindi, keşf ve kerametini ona gösterdi, teslim etti, kendi Allah rahmetine vardı".¹⁸ Böylece aşağıda bahsedilecek olan Hacı Bektaş Veli'nin bu zümrelerden birini seçtiğini belirtmiştir.

Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu'ya gelen ve burada faaliyette bulunan, düşünceleri ile söz konusu devletleri etkileyen, kendilerinden sonra da düşünceleri şu veya bu şekilde yaşayan veya kesilen tasavvuf erbabı bulunmaktadır. Bu sayı oldukça fazladır. Zira bu dönem "tasavvuf tarihi" bakımından tarikatlaşma dönemi sayılmaktadır. Ayrıca felsefî tasavvuf düşüncesinin gelişmesinde önemli rolü olan ve tasavvufta "vahdet-i vücud" anlayışını zirveye çıkaran İbn Arabî bu çağda yaşadığı gibi, ömrünün bir kısmını da Anadolu Selçuklularının başkenti Konya'da geçirmiş ve sultanlarla yakın temaslarda bulunmuştur. Bu bakımdan Anadolu'nun söz konusu dönemdeki tasavvufî macerası oldukça önemlidir.

Özellikle XIII. yüzyıl başlarından itibaren Mâverâünnehir, Harezim, Horasan, Azerbaycan ve Suriye'den göç ederek gelen dervişlerin büyük kısmı Türk olmakla beraber, aralarında İran ve Arap asıllı olanlar da vardır. Bunlar Anadolu'da Kayseri, Konya ve Sivas gibi büyük şehirlere yerleşerek, zaviyeler kurarak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Anadolu Selçuklu sultanları I. İzzeddin Keykavus, Alaeddin Keykubad, onların devlet adamları, vezirler ve diğer zengin kimseler de bu dervişlerin kurdukları zaviyelere zengin vakıflar tahsis etmişlerdir.¹⁹

Anadolu'da faaliyette bulunan dervişleri kesin bir çizgiyle birbirinden ayırmak mümkün olmadığından, bunlar hakkında bilgi verilmesi için belli bir metot takip edilmelidir. Biz de daha sonra tarikat özelliğini devam ettirmeyenleri şahıs olarak, bir tarikat olarak tarihe mal olanları da o tarikatın içinde değerlendirmeye çalıştık.

EVHADEDDİN KIRMANÎ (ÖL. 635/1238)

Anadolu Selçukluları döneminde doğan ve bu devletin sınırlarında belli bir süre yaşayan önemli mutasavvıflardan birisidir. İran'ın Kirman bölgesinde dünyaya gelmiş, daha sonra o zamanın ilim merkezi olan Bağdat'a

Horasan'da Lokman Baba Türbesi

giderek burada ilim tahsil etmiş, bir taraftan da tasavvufa meylederek, bir mürside intisab etmiştir. Devrinin diğer sûfleri gibi "Fütüvvet Teşkilatı"na girmiş ve seyahatlere başlamıştır.²⁰ Kirmanî seyahatlerin birisinde Anadolu'ya gelmiş ve Kayseri'de ikamet etmiştir. Bu sırada Anadolu Selçuklu devletinin başında bulunan I. Gıyaseddin Keyhusrev İslam dünyasının çeşitli yerlerinden alim ve sûfleri Anadolu'ya davet etmiştir. Bunlar arasında Muhyiddin İbn Arabî, Evhadeddin Kirmanî ve Ahi Evran da bulunmaktadır.

Kirmanî, Anadolu'dan ayrılırken yerine bıraktığı müridlerinden, Zeyneddin Sadaka, Konya'da Sadr-ı Hakîm adlı bir zaviye kurmuş ve irşad faaliyetlerine burada devam etmiştir. Ayrıca Konya Ereğli'si'nde de müridleri olduğu anlaşılmaktadır.²¹

Kirmanî ile İbn Arabî arasında bir dostluk olduğu her ikisinin de Bağdat, Malatya ve Konya'da beraber olmalarından anlaşılmaktadır. Sadreddin Konevî kendisinden geniş çapta yararlanmış ve fikirlerinden etkilenmiştir.

Kendisine nispet edilen Evhadiyye Tarikatı, Türkmenler arasında yayılmış, özellikle müridi ve aynı zamanda damadı olan Ahi Evren, Anadolu'da ahilik teşkilatının kurucusu olarak, onun görüşlerini yaymıştır. Bunun dışında Kirmanî'nin 30'a yakın müridinden bahsedilmekte ve bunlar Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde şeyhlerinin görüşlerini yaydıkları ifade edilmektedir.²² Ayrıca Kirmanî, Kayseri'de bulunduğu sıralarda bir evlilik yapmış ve bu evlilikten doğan Fatma adlı kızı, Anadolu'da "Bacıyan-ı Rum" olarak tanımlanan kadınlar teşkilatının liderliğini yapmıştır.²³

Kirmanî'nin, Anadolu Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhusrev'e hitaben şöyle bir rubaîsi vardır:

Kayser'in ayağının altında yer eskimekteydi

Köşkü gök yüzüne yükselmiştir

Ey Keyhüsrev, onun yerini almış durundasın

*Söyle: O Köşk nerede? Kayser'se sanki hiç yaşamadı."*²⁴

NECMEDDİN DAYE (ÖL. 654/1256)

Necmeddin-i Kübra'ya (öl. 618/1221) nispet edilen Kübreviyye Anadolu sahasında pek yayılmamasına karşılık, Kübrevî'nin iki takipçisi onun görüşlerini bu sahada temsil etmişlerdir. Bunlardan birisi Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled, diğeri de Necmeddin Daye'dir.

Necmeddin Daye, doğduğu yer olan Rey'den ayrılarak, ilim tahsili için çeşitli İslam şehirlerini gezdikten sonra Anadolu'ya gelmiş ve burada Kayseri, Sivas ve Konya'ya uğramış, Konya'da Mevlana Celaleddin ile görüşmüştür. Yazmış olduğu *Mirsadu'l-İbad* adlı eserini I. Alaaddin Keykubad'a takdim etmiş ve bu eserinde Sel-

çuklular ve özellikle dönemin sultanı Alaaddin Keykubad hakkında övgü dolu ifadelerde bulunmuştur.²⁵ Bu eser Ömer Suhreverdi'nin tavsiyesi üzerine sultana takdim edilmiştir. Suhreverdi, Konya dönüşünde Malatya'ya uğramış ve Necmeddin Daye burada yazmış olduğu eserini kendisine takdim etmiştir. O da eseri okumuş, kitabı ve yazarını öven bir de yazı yazmıştır.²⁶

Necmeddin Daye, yazmış olduğu eserinde, sultana bazı nasihatlerde bulunmuştur. Buna göre; saltanat Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir. Sultan, Allah'ın yeryüzündeki vekilidir. Ülkeyi adaletle idare etmeli ve kimseye eziyet edilmemelidir. Nefsi arzularına göre davranmamalıdır.²⁷

Gerek Necmeddin Kübra'nın, gerekse müridi Necmeddin Daye'nin eserleri Anadolu sahasında okunan ve sevilen eserlerdendir. Daye, *Mirsadu'l-İbad* adlı Farsça eserini Anadolu'da iken kaleme almış, eser II. Murad adına Karahisarlı Kasım b. Muhammed tarafından

825/1422'de *İrsadu'l-Murid ile'l-Murad* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiş ve II. Murad'a takdim edilmiştir.²⁸ Necmeddin-i Kübra'nın âdeta tarikatların el kitabı mahiyetinde olan *Usulu'l-Aşere* adlı küçük risalesi de İsmail Hakkı Bursevi (öl. 1137/1725) tarafından Türkçe'ye çevrilip şerh edilmiştir.²⁹

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

(638/1249)

Sadece Anadolu'da değil, bütün İslam dünyasında görüşleri büyük çapta etkili olan ve bu etkisi günümüze kadar devam eden bir tasavvuf alimi olan İbn Arabî, aslen Endülüs (İspanya) Mürsiye'de doğmuş ve I. Gıyaseddin Keyhusrev'in, ikinci defa saltanatı devrinde

Konya'ya (612/1215) gelmiştir. Konya'da bir müddet ikamet eden İbn Arabî burada Evhadeddin Kirmanî ile görüşmüş, sultanın oğlu Keykavus'a hoca tayin edilmiştir. Buradan ayrıldıktan sonra Halep ve Sivas'ı dolaşmış ve Malatya'ya yerleşmiştir. Bilahare Şam'a giden İbn Arabî 638/1249 tarihinde burada vefat etmiştir.³⁰ Malatya'da bulunduğu zaman, Sadreddin Konevî'nin dul annesiyle evlenmiştir.

İbn Arabî, İslam düşünce tarihinde görüşleri en çok tartışılan, eserleri okunan ve hakkında araştırma yapılan bir sûfidir. Özellikle vahdet-i vücud konusundaki görüşleri çok tartışılmış, lehinde ve aleyhinde birçok kitap yazılmıştır. Yazmış olduğu eserleri ile görüşleri Anadolu tasavvuf düşüncesine önemli şekilde etki etmiştir. Bu etki iki öğrencisi Sadreddin Konevî ve Afifeddin Tilimesanî vasıtasıyla olmuş; Fahreddin Irakî, Sadeddin Fergânî, Müeyyidüddin Cendî, Abdurrezak Kâşânî ve Davud-ı Kayserî gibi sufiler de onun görüşlerini sistematik hale getirmişlerdir. Bunlardan birçoğu Anadolu sahasında yaşamış ve eser vermiş kimselerdir. Böylece İbn Ara-

Kur'an-ı Kerim cüzü, iç kapak süslemesi (14. yy.) (Yakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

bî'nin görüş ve düşünceleri kendisinden sonra da Anadolu'da büyük çapta etkili olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair bir eserin ona ait olduğunun belirtilmesi, Şeyh Edebalı'nın Şam'da kendisiyle görüştüğü rivayetleri, İbn Arabî'nin önemli bir takipçisi olan ve eserlerini şerh eden Davud-ı Kayserî'nin İznik'te kurulan ilk medresenin müderrisi olması, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi esnasında Şam'da İbn Arabî'nin mezarını buldurup türbe ile birlikte medrese, mescid ve tekke yaptırması bu etkinin neticeleridir.³¹

İbn Arabî, bir tarikat kurmamış, ancak görüşlerini benimseyenler bir "mektep" oluşturmuştur. Bu mektebe veya ekole "Ekberiyye" denilmektedir. Ekberiyye bazı araştırmacılar tarafından bir tarikat olarak da tarif edilmektedir, ancak bir tarikattan çok tasavvufî ve fikrî bir hareket olarak değerlendirilmektedir.

İbn Arabî, bir sufi olarak I. İzzeddin Keykâvus'a bir mektup yazmış, bu mektupta sultana tavsiyelerde bulunmuştur. Mektubun içeriğine bakıldığı zaman dışardan gelen bir süfînin, sultana nasıl nasihatere bulunduğu son derece dikkate değerdir. Bu tavsiyelerden bazıları şunlardır:

"Rum ve Yunan diyarının sultanı Sultan Keykâvus'a H. 609 yılında yazılan mektuptur. Bismillahirrahmanirrahim. İbn Arabî'nin, sultana dini bir vasiyeti, siyasi ve ilahî bir nasihatidir.

Peygamberin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Din nasihatir." Etrafındakiler: "Kimin için ya Resulullah?" diye sordular. Peygamber: "Allah, Peygamberi ve bütün Müslümanlar için" diye buyurdu.

İşte sen ey şu kişi! İslam ümmetinden birisin. Allah sana bu saltanat görevini ve ülkende işleri yürütmen için sorumluluk verdi. Biz kulların uyması için Allah sana hükmetme yetkisi verdi. İnsanların işini doğru yapmak için sana bir terazi, doğru yolda yürümen için bir delil verilmiştir. İnsanları bu yola çağıracaksın. Eğer adaletli davranırsan sana ve insanlara mükafat vardır. Eğer adaletten saparsan o insanların da sorumluluğu ve günahı sanadır. İnsanların sana kızmısından sakın.

"(Zarara uğrayanlar), iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir" (Kehye Suresi, 18/104).

Allah'ın sana verdiği saltanat mülkünde küfrânı nimet, açıktan günah işleme ve saltanat gücünü kullanarak zayıf halkı ezmeye kalkışma. Çünkü Allah senden güçlüdür. Kasıtlı ve kasıtsız yapılan bütün işlerden sen sorumlusun.

Allah sana sultanlık verdi, sen O'nun vekili ve yer yüzündeki gölgesi konumundasın. Zalimlerin mazlumunu ezmesine izin verme.

Çanları kaldırmak, imansızlığı gidermek, İslamın şanını yüceltmek, kâfirlerin koyduğu kuralları kaldır-

mak senin görevindir. Müminlerin Emiri Hazreti Ömer, dini ayrı olanlar için şunları emretmiştir: İslam'ın dışındakiler, şehirlerin çevresine kilise, manastır ve papaz yurtları yapmayacaklardır. Yıkılmış olan tapınakları yenilemeyeceklerdir. Bu tapınaklarda herhangi bir Müslümanın üç gece için konaklaması, oralarda yiyip-içmesi yasak edilmeyecektir. Bunlar casusları barındırmayacaklar, Müslümanlara kin beslemeyeceklerdir. Çocuklarına Kur'an öğretmeyecekler, Allah'a ortak koştuklarını açığa vurmeyecekler. Yakınları Müslüman olmak Müslümanlarla dostluk etmek, Müslümanlara saygı gösterip topluluklarında oturmak isterlerse onlara mani olmayacaklar. Müslüman olmayanlar kılık kıyafetlerinde, şapkalılarında, sarıklarında, ayakkabılarında ve tıraşlarının şekline Müslümanlara benzemeyecekler, Müslüman adlarını ve künyelerini almayacaklar. Eyerli atlara binmeyecek, kılık kuşanmayacak ve silaha dair hiçbir şey taşımayacaklar. Arap yazısı ile mühür kazdırmayacaklar. Şarap satmayacaklar. Kendi büyüklerine saygı gösterecekler. Her nerede olursa olsun kendi kıyafetlerini giyecek, bellerine zünnar kuşanacaklar. Müslümanların yolları üzerinde haç ve kitaplarını çıkarmayacaklar. Ölülerini Müslüman mezarlığına gömmeyecekler. Çanları yavaş sesle çalacaklar, kiliselerde bir şey okudukları zaman yüksek sesle okumayacaklar. Ölülerini götürürken ses çıkarmayacaklar, acılarını açığa çıkarmayacaklardır. Konulan bu yasalara aykırı davranırlarsa, onlar için zimmet yoktur. Eğer benim mektubumu dikkate alırsan inşallah sana faydalı olacaktır. Allah'ın selamı üzerine olsun."³²

İbn Arabî'nin düşüncelerini, kendisinden sonra Anadolu'da yayan Sadreddin Konevî de tasavvuf düşüncesinin bu dönemde yaşamış önemli simalarındandır. İbn Arabî ile Malatya'da tanışmış ve onunla Şam'a gidip, İbn Arabî'nin vefatına kadar yanında kalmış, daha sonra da Hicaz ve Mısır'ı dolaşarak Konya'ya gelmiş, 673/1274 tarihinde burada vefat etmiştir.³³

Konevî'nin talebelerinden ve müridlerinden Müeyyededdin el-Cendi de Anadolu'da İbn Arabî'nin görüşlerini temsil etmiş, onun *Fususul-Hikem* ve *Mevakiin-Nücum* adlı eserlerini şerh etmiştir.³⁴

ŞİHABEDDİN ÖMER ES-SUHREVERDÎ (632/1234)

Tasavvuf klasiklerinden biri olan *Avarisul-Mearif* adlı eserin yazarı olan Suhreverdî, Abbasi halifelerinden Nasır li-Dinillah tarafından Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad'a hakimiyet alametlerini götürmek üzere gönderilmiştir. (618/1221) Suhreverdî, Konya'da büyük bir saygınlıkla ve burada bulunana âlim, şair, mutasavvif ve kadılar tarafından karşılanmıştır. Şehirde bir müddet kalan şeyh, kendisini ziyaret gelen kimselere

Cemaleddini Aksarayi

kendi tasavvufi görüşlerini anlatmıştır.³⁵ Dönüşte ise Malatya'ya uğrayan Suhreverdî, burada bulunan Necmeddin Daye ile görüşmüştür. Daye, 78 yaşındaki bu şeyhe büyük hürmet göstermiştir ve yazmış olduğu eserlerini kendisine tashih ettirmiştir. Suhreverdî de bir tavsiye ile Daye'yi sultana göndermiş, böylece Necmeddin Daye bu sayede yazmış olduğu *Mirsadu'l-Ibad* adlı eserini sultana takdim etmiştir.

Suhreverdî, Konya'da bulunduğu sırada o zaman Alaaddin Keykubad'ın yakınında bulunan Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled'le görüşmüş ve uzun bir sohbette bulunmuştur. İkisi daha önce bir ara Bağdat'ta tanışmışlardır.³⁶ Bu arada, Sultan, Celaleddin Karatay gibi devletin ileri gelenleri şeyhin tarikatına girerek ona bağlandı, bu bağlılık ve şeyhin etkisi günden güne artmıştır.³⁷

FAHREDDİN İRAKÎ (ÖL. 688/1289)

Hemedan'da doğan, daha sonra Anadolu'ya gelerek burada İbn Arabi ekolünden Sadreddin Konevî ile irtibata geçen Fahreddin Irakî'nin, yazdığı eserlerinde - özellikle *Lemaat*- vahdet-i vücud ekolüne bağlı bir sûfi olduğu anlaşılmaktadır. Kendisine önemli sayıda müridin bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Konya'da bulunduğu sıralarda Sadreddin Konevî'nin, İbn Arabi'nin *Füüs* ev *Futubat-ı Mekkiye* adlı eserlerini şerhettiği derslerine iştirak etmiştir. Selçuklu vezirlerinden Muinuddin Süleyman Pervane kendisi için Tokat'ta bir zaviye yaptırmış ve Irakî hayatının bir bölümünü burada hizmetle geçirmiştir.³⁸

Irakî'nin özellikle Konya, Kayseri ve Tokat'ta geniş bir mürid çevresine sahip olduğu görülmektedir. A. Yaşar Ocak, Irakî'nin, Multan'da Kalenderî şeyhi Şeyh Zekeriya'nın zaviyesine giderek burada bir süre kaldığı için Şems-i Tebrizi ve Evhadüddin Kirmani ile birlikte onu Anadolu'da "Kalenderilik" içinde telakki etmektedir.³⁹ Ancak gerek Anadolu'nun bu dönemde Moğollar tarafından istila edilmesi, gerekse iç karışıklılar yüzünden Kalenderilik etkisi fazla devam etmediği halde, Irakî'nin, *Lemaat* adlı eserinin etkisi devam etmiştir. Eserin sonraki dönemlerde şerhlerinin yapılmış olması Anadolu'da söz konusu eserin etkisini göstermektedir.⁴⁰

KALENDERİLİK

İslam dünyasında X. yüzyıldan itibaren varlığı kabul edilen ve Cemaleddin Savî tarafından teşkilatlı hale getirilen Kalenderiliğin, XIII. Yüzyıldan itibaren Anadolu'ya geldiği bilinmektedir. Cemaleddin Savî'nin müridlerinden olduğu kabul edilen Ebubekir Niksarî Konya'ya gelerek bir zaviye kurmuş ve Kalenderiliğin burada yayılmasını sağlamıştır.⁴¹ Konya'da zaviye kuran bir Kalenderî de Hacı Mübarek'tir.⁴² Bu tarikatın mensuplarının sadece Konya ve civarında değil, Anadolu'nun

başka bölgelerinde de -özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da- faal oldukları tahmin edilmektedir.

Kalenderiliğin, Osmanlılar devrinde de çeşitli şekil- de etkisi devam etmiştir. Nitekim bu devirde "Abdal, ışık, torlak, şeyyad, haydarî, edhemî, câmî ve şemsî" gibi isimlerle kastedilen sûfiler bu zümreye dahil olan kimselerdir.⁴³

ANADOLU'DA KURULAN TARİKATLAR

MEVLEVİLİK VE MEVLANA CELALEDDİN

Bu tarikatın piri sayılan Mevlana Celaleddin Rumî, Belh'te doğmuş, ailesiyle birlikte Anadolu'ya göçerek, Konya'ya yerleşmiş ve burada onu Mevlana yapan Şemseddin Tebrizî ile buluşmuştur. Bu buluşma hayatını tamamen değiştirmiş, müderris ve âlim Mevlana, artık cezbe dolu bir derviş olmuştur. Bu aşkla yazmış olduğu *Mesnevî*, *Divan-ı Kebir* ve *Fihri Mafih* gibi eserler bütün dünyada yaygınlik kazanarak, her çağda okunmaya devam edilmiştir.⁴⁴

İslam dünyasının en saygın ve önemli tarikatlarından birisi olan Mevleviliğin merkezi Konya'da bulunan dergâhtır. Daha sonra Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde ve Osmanlı ile birlikte diğer kıtalarda açılan Mevlevihaneler ile bu tarikat bütün Osmanlı sahasına yayılmıştır.

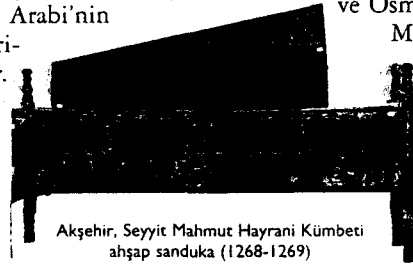
Mevlana'dan sonra yerine Çelebi Hüsameddin (öl. 683/1284) geçmiştir. Onun vefatıyla boşalan posta bu sefer tarikatın kurucusu sayılan Mevlana'nın oğlu, Sultan Veled (öl. 712/1312) geçmiştir. Sultan Veled, Anadolu'nun muhtelif yerlerine halifeler göndermiştir. Bunlardan Şeyh Süleyman-ı Türkmânî (öl. 697/1297) Sultan Veled'in sağlığında Kırşehir'de bir mevlevihane yapmış, buraya birçok yerler vakfetmiş ve burada tarikatı yaymıştır. Amasyalı Alaaddin ise Amasya'da bu hizmeti yürütmüştür.⁴⁵ Hüseyin Hüsameddin Erzincan'da kendisine verilen görevi yapmıştır.⁴⁶

Anadolu Selçukluları Devri'nde, Konya'da bulunan merkez dergâhtan başka Mevlevî dergâhları da bulunmaktadır.

Mevlana'nın aşçısı Şemseddin Yusuf adına (684/1285) "Âçeş-Baz Zaviyesi" olarak bilinen bir mevlevihane kurulmuştur. Bunların yanında Meram'da Cemeli Ali türbesi yakınında bulunan mevlevihane, Çelebi Hüsameddin'in şeyh olduğu "Daru'z-Zâkirin Tekkesi" de sayılabilir.⁴⁷

BABAİLER VE BABA İLYAS HORASANÎ

Seyyid Ebu'l-Vefa (öl. 501/1107) tarafından kurulduğu belirtilen Vefaiyye Tarikatı'nın Anadolu'daki en önemli uzantısı Babaîler ve hareketin kurucusu olan Baba İlyas Horasanî'dir. Ancak Baba İlyas'ın mutlak olarak

Akşehir, Seyyit Mahmut Hayrani Kümbeti ahşap sanduka (1268-1269)

bu tarikata bağlı olduğunu veya temsilcisi olduğunu söylemek zordur. Zira, onun aynı zamanda Yesevilikle bağlantısı olduğu da belirtilmektedir.⁴⁸

Moğol istilası esnasında, Anadolu'ya sığınan Türkmenlerden olan ve I. Alaaddin Keykubad devrinde buraya gelip Amasya'ya yerleşen Baba İlyas Horasanî'nin kurduğu hareket ve liderliğini yaptığı isyanın adına "Babailer" denilmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'ni bir hayli uğraştıran hareketin lideri Baba İlyas Horasanî, isyan tarihi olan 628/1230'a kadar Amasya'da Hânkâh-ı Mesudî'nin şeyhliğini de yapmıştır.⁴⁹ Onun müridlerinden olan Baba İshak ise Samsat civarında kurduğu zaviyede şeyhlik yapmıştır. Bu zaman zarfında da Türkmenleri Baba İlyas adına teşkilatlandırmıştır.

Baba İshak'ın yapmış olduğu teşkilat sonucunda, II. Gıyaseddin Keyhusrev devrinde Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı bir hareket başlamıştır. (637/1239) Söz konusu hareketin sonunda hem kendisi, hem de halifesi Baba İshak öldürülmüşlerdir.⁵⁰ Bundan sonra da Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa tarafından bu hareket devam ettirilmek istenmiştir. Ancak Muhlis Paşa, hareketin hazırlık safhasında yakalanarak, Gevala kalesine hapsedilmiştir.⁵¹

Baba İlyas'ın, kendisinden sonra geride kalan halifeleri Anadolu'da, onun tasavvufî görüş ve düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır. Bunlardan Şeyh Osman Kırşehir'de bir zaviye kurmuş ve faaliyetlerine burada devam etmiştir. Aynuddevle, Tokat'a yerleşmiş ve burada kurduğu zaviyede hizmet etmiştir. Hacı Mihman ise Baba İlyas'ın yakınında bulunmuştur. Bağdın Hacı hakkında ise bilgi yoktur.⁵² Bunlardan başka Baba İlyas'ın görüşlerinden etkilenen Şeyh Balı, Şeyh Edebalı, Emirci Sultan, Hacı Bektaş-ı Veli ve bunların halifeleri de Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılarak faaliyet göstermişlerdir.

BEKTAŞILIK VE HACI BEKTAŞ VELİ

Hacı Bektaş Veli (öl. 669/1270) tarafından Anadolu'da kurulmuş bir tarikat olması, Osmanlı Devleti zamanında Yeniçeri Ocağı'nın kurulması ile irtibatlandırılması bu tarikatın bölge için önemini artırmaktadır. Hacı Bektaş, XIII. yüzyılda meydana gelen Cengiz istilası nedeniyle Anadolu'ya gelmiş ve daha önce bahsi geçen Baba İlyas Horasanî'ye bağlanmış, Sulucakarahöyük'te bir zaviye kurarak irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Kendisinden sonra yazılan *Vilayetname*⁵³ adlı eser ve kendisine ait olduğu belirtilen *Makalat*⁵⁴ adlı eserlerden hareketle hayatı ve görüşleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Kendi döneminde yaşayan Ahi Evren ve Seyyid Mahmud Hayranî ile yakınlık kurmuş,⁵⁵ yetiştirmiş olduğu halifelerini Anadolu'nun çeşitli yerlerine göndererek, bölgenin Müslümanlaşmasına katkıda bulunmuştur.⁵⁶ Ancak Mélikoff, onun Babailer İsyanı'nın dışında

Türkler, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

kaldığını, II. Gıyaseddin'in ölümünden sonra olaylar yatışınca ortaya çıktığını ve sağlığında hiçbir müridi olmadığını yazmaktadır.⁵⁷

AHİLİK VE AHI EVREN

XIII. yüzyılda Anadolu'da kurulan teşkilatlardan birisi de Ahilik'tir.⁵⁸ I. Gıyaseddin Keyhüsrev Devri'nde Konya'ya gelen Evhadeddin Kirmani'nin⁵⁹ damadı ve Ahi Evren diye bilinen Şeyh Nasıreddin Hoyî (öl. 660/1261) tarafından "fütüvvet" teşkilatının bir devamı olarak kurulan, önceleri bir esnaf teşkilatı iken, daha sonra kurulan zaviyelerle bir tarikat özelliği taşıyan Ahiliğin, Anadolu'da çok yayıldığı ve köylere varıncaya kadar birçok tekke kurulduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰

Ahi Evren, Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın büyük desteğini görmüş ve bu destekle, hem tekkelerde derviş eğitme işini organize etmiş, hem de iktisadî konularda çırak-usta, çırak-kalfa ilişkilerini düzenlemiştir.⁶¹

Anadolu'da bu dönemde artık devlet otoritesi zayıflamaya başlamıştır. Ahilik, sadece iktisadî konularda değil, siyasi bakımdan da önemli roller oynamıştır. Özellikle Moğol istilası zamanında teşkilatlı bir şekilde bazı şehirlerde otoriteye hakim olmuşlardır. Mesela onların Moğollara karşı Kayseri'yi korumuşlardır. Onlar iktidar boşluğu bulunan zamanlarda ordunun eksikliklerini gidermişlerdir. Yaptıklarıyla Selçuklu idaresine bağlı olduklarını göstermişlerdir.⁶²

Ahilerin, XIII. yüzyılın başlarından itibaren, Antalya'da, Divriği'de, Konya'da zaviyeleri bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Bunlar sadece

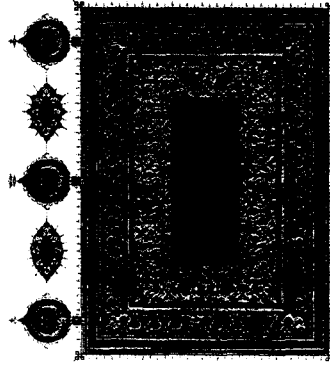
söz konusu yerlerde değil, başka bölgelerde de iskân ve buna bağlı olarak bu bölgelerin İslâmlaşmasında da önemli rol oynamışlardır.⁶³

YUNUS EMRE

Anadolu'da yetişen ve engin hoşgörüsüyle, bulunduğu bölgede insanlara etki eden Yunus Emre, XIII. yüzyılın ikinci yarısında, yani Anadolu Selçuklularının son dönemlerinde yaşamış bir dervıştır. Farsça ve Arapça'nın genel kabul gördüğü bir dönemde, eserlerini çok arı bir Türkçe ile yazmış olması, bu bölgede tanınmasını ve görüşlerinin günümüze kadar etkisinin devam etmesini sağlamıştır.

Yunus Emre, Sivrihisar veya Sakarya suyu civarındaki bir köyde yaşamış ve şeyhi Tahtak-Bey'e bağlanarak, ona hizmet etmiştir. 720/1320 yıllarında vefat ettiği tahmin edilmektedir.⁶⁴

Birçok mutasavvıfı etkileyen İbn Arabî'nin vahdet-i vücudla ilgili görüşlerinden Yunus Emre de etkilenmiştir. Yazdığı şiirlerinde bunu görmek mümkündür. Yunus'ta aynı zamanda Ahmed Yesevî'nin de etkileri görülür.

Mevlânâ'nın Mesnevisi'nden tezhip,
(Konya Mevlana Müzesi)

Yunus Emre, belli bir tarikat kurmamıştır. Ancak birçok tarikat mensubu ondan etkilenmiş ve onun tarzında şiirler yazmıştır.

YESEVİLİK

Anadolu sahasına gelmemekle birlikte bu sahayı önemli ölçüde etkileyen kişilerden birisi de Ahmed Yesevî'dir. (öl. 562/1166-67) Türkistan'da doğan ve bulunduğu bölgede yaşayıp, hizmet eden Yesevî'nin görüşleriyle yetişen dervişler Anadolu'ya gelerek burada, onun düşüncelerini yaymışlardır.

Anadolu kapılarının Türklere açılmasından itibaren burayı "dâru'l-cihâd" olarak kabul eden birçok "Yesevî dervişi" diğer Türkmenlerle beraber, bu sahaya gelmişler ve daha çok kırsal bölgelere yerleşerek halkla iç içe bulunmuşlar ve onlara Müslümanlığı anlatmışlardır. Bunlar aynı zamanda Selçuklu sultanlarına ve onların idaresine başkaldırabilecek bir dini ve siyasi teşkilatlanmayı da sağlamışlardır.⁶⁵ Nitekim daha önce bahsi geçen "Babaîler İsyanı"nda bu Türkmenler önemli rol oynamışlardır.

Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen Yesevilik Tarikatı, Anadolu'da Nakşibendilik ve Bektaşilik tarikatları vasıtasıyla tanınmış ve yayılmıştır. Hacı Bektaş'ın, Yesevî'nin görüşlerini benimseyen birisi olduğu ve onun duası üzerine Anadolu'ya geldiği ifade edilmektedir.⁶⁶ Bunun dışında başka halifelerin de Anadolu'ya geldiği bilinmektedir. Niyazâbâd'da Avşar Baba, Merzifon'da Pîr Dede, Karadeniz kenarında Akyazılı, Adatepe'de Kıdemli Baba Sultan, Bursa'da Geyikli Baba ve Abdal Musa; Unkapanı'nda Horos Dede⁶⁷ gibi halifeler de bu bölgede hizmet etmişler ve Anadolu'nun Müslümanlaşmasına katkıda bulunmuşlardır.

Yesevilik, Türklere arasında kurulan ilk tarikat olma özelliği bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Ahmed Yesevî'nin görüşleri, yazmış olduğu *Divan-ı Hikmet* adlı eser vasıtasıyla yayılmıştır. Bu eser, Türk edebiyatının ve tasavvufunun en önemli eserlerinden birisi olarak kabul edilmektedir.⁶⁸

Ahmed Yesevî'nin görüşleri Hacı Bektaş Veli yoluyla Yunus Emre'ye ve böylece bütün Anadolu'ya yayılmış olmaktadır. Hatta bazı araştırmalarda Yesevilik'in, Anadolu'ya Hacı Bektaş vasıtasıyla getirildiği ve bu bölge-

deki en önemli Yesevî dervişlerinden ikisi Hacı Bektaş Veli ile Sarı Saltuk olduğu belirtilmiştir.⁶⁹

SONUÇ

Anadolu'nun kapıları Müslüman Türklere açıldıktan sonra İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden (Orta-doğu, İran, İspanya, Kuzey Afrika, özellikle de Orta Asya) buraya çok sayıda âlim ve derviş akını olmuştur. Bunlar kazanmış oldukları birikimleriyle Anadolu'ya gelmişler, burada bulunan halka İslâmiyet'i anlatmışlardır. Bunlardan kimisi geldiği bölgenin özelliklerini, kimisi daha önce bölgede hakim olan dinlerin etkisi, kimisi de mensup olduğu mezhep veya tarikatın etkisinde kalarak kazanmış olduğu görüşlerini yaymışlardır. Böylece Anadolu'da değişik tonlardan meydana gelen bir İslâmiyet mozaigi oluşmuştur.

Bu mozaik içinde daha önce kurulan bazı tarikatlar varlığını devam ettirmiş, bazısı diğer tarikatlar içinde erimiş, bir taraftan da yeni oluşumlar meydana gelmiştir. Bunlar Anadolu'da devlet yönetiminin ve halkın düşüncelerini belli derecelerde etkilemişlerdir. Bu etki daha sonra burada kurulan "Anadolu Beylikleri" ve "Osmanlı Devleti" ile günümüze kadar devam etmiştir.

Özellikle Anadolu Selçukluları zamanında kurulan Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tarikatlar, bu sahada daha sonra kurulacak olan Beylikler ve Osmanlı Devleti'nin fikir dünyasına önemli derecede etki etmişlerdir. Osmanlı Devleti'ndeki Yeniçeri Ocağı'nın Bektaşilik Tarikatı'yla irtibatlandırılması bu önemi artırmaktadır. Ayrıca Mevlevilik de özellikle saray çevresinde ilgi gören bir tarikat olmuş ve bu ilgi günümüze kadar devam etmiştir. İbn Arabî tarafında temelleri oluşturulan "vahdet-i vücud" felsefesi de daha sonraki dönemlerde söz konusu bölgede etkili olmuş ve Orhan Gazi tarafından kurulan medresenin ilk müderrisi Davud-ı Kayserî bu felsefenin bir temsilcisi olarak yetişmiştir. Aynı şekilde Osmanlı'nın kuruluş aşamasında birer gazi olarak savaşan Abdal Musa, Abdal Murad ve Geyikli Baba gibi dervişler de Anadolu Selçukluları zamanında oluşan tasavvufî düşüncenin birer dervişidir. Ahilik de bu dönemde kurulmuş ve Osmanlı'ya bir esnaf örgütü olarak miras kalmıştır.

Konya-Sadrettin Konevi Camii Kapısı,
(İstanbul-Türk ve İslam Eserleri Müzesi)

DİPNOTLAR

- 1 Çev. M. Nuri Gencosman, Ankara, 1941; Tıpkıbasım, A. Sadık Erzi, Ankara 1957; Hazırlayan: Mürsel Öztürk 2 cilt, Ankara 2000.
- 2 Çev. Ahmet Ateş, 2 cilt, Ankara 1999.
- 3 Selçukî Devletleri Tarihi çev. M. Nuri Gencosman, Ank. 1943; Müsâmeretü'l-Ahbâr, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.
- 4 Müellifi belli olmayan bu eser, Feridun Nafiz Uzluk tarafından Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, adıyla yayınlanmıştır. Ankara 1952.
- 5 Neşr. M. Fuad Köprülü, *Belleten*, (1943), c. VII, Sayı: 25-27, s. 457-521.
- 6 Konu ile ilgili olarak M. Fuad Köprülü'nün şu makalesi önemlidir: "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, (1943), c. VII, Sayı: 25-27, s. 379-521.
- 7 Abdullah b. Mübarek, *Kitabu'z-Zühud ve'r-Rekaik*, Çev. Adil Teymur, İst. 1992.
- 8 Ali b. Osman Hucviri, *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, s. 283 vd.
- 9 Hucviri, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz. Süleyman Uludağ, İst. 1982.
- 10 Sülemani, *Tabakatu's-Süfiyye*, tahkik: Nureddin Şeribe, Kahire 1406/1986.
- 11 Herevî, *Menazilu's-Sâirin*, Kahire, 1386/1966.
- 12 Muhasibî, *er-Riâye*, çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük, İst. 1998.
- 13 Serrâc, *el-Luma İslâm Tasavvufu*, çev. H. Kâmil Yılmaz, İst. 1996.
- 14 Ebu Talib Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, Tercüme: Muharrem Tan, 4 cilt, İst. 1999.
- 15 Kelabâzî, *Taarruf Doğuş Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ, İst. 1979.
- 16 Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, 2. baskı, İstanbul 1996, s. 62.
- 17 Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 202-204, a. mlf. "Anadolu'da İslamiyet", *Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sayı: IV, (1338), s. 294.
- 18 Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi*, neşr. Âli Bey, İstanbul 1332, s. 205.
- 19 Ocak, Ahmet Yaşar, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, XII, (1978, s. 254.
- 20 Bayram, Mikail, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikati*, Konya 1993, s. 30.
- 21 Bayram, age, s. 37.
- 22 Evhadeddin Kirmânî'nin müritleri için bk.: Bayram, a.g.e, s. 85-114. Evhadeddin Kirmânî'nin Rubaîler adlı eseri yayınlanmıştır. Mehmed Kanar, İstanbul 1999.
- 23 Bayram, Mikail, *Bâciyân-ı Rûm*, Konya 1987, s. 17-33.
- 24 Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikati*, s. 31.
- 25 Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 392; Okuyan, Mehmet, *Necmüddin Dâye ve Tasavvufi Tefsiri*; İstanbul 2001, s. 68.
- 26 İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Name)*, çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara 1996, I, 253.
- 27 Severcan, Şefaatin, *Necmeddin Dâye'nin Siyasetnamesi*, Kayseri, 1995, s. 11. Bu çalışma Necmeddin Dâye'nin müstakil bir eseri olmayıp, onun Mirsadü'l-İbad adlı kitabının bir bölümünün çevirisidir.
- 28 Bu eserin nüshaları için bk. Okuyan, age, s. 84.
- 29 Necmeddin-i Kübra'nın *Fevihu'l-Cemal ile Risale ile'l-Hâim* adlı eseri Mustafa Kara tarafından tercüme edilerek *Usûlü'l-Aşere Şerhi* ile birlikte basılmıştır. *Tasavvufî Hayat*, İst. 1980.
- 30 Kılıç, M. Erol, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, XX, 494.
- 31 Kılıç, M. Erol, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, Marmara Ün. Sos. Bil. Ens. basılmamış doktora tezi, İst. 1995, s. 56.
- 32 Muhyiddin İbn Arabî, *Furuhat-ı Mekkiyye*, Beyrut, tarihsiz, c. IV, s. 547-548; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 264.
- 33 Yılmaz, H. Kâmil, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, İst. 1990, s. 112.
- 34 Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, terc.: Lamiî Çelebi, İst. 1993, s. 634; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 203.
- 35 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 320.
- 36 Ebu Hafız Şihabüddin Ömer es-Suhreverdî, *Avarifu'l-Meârif Tasavvufun Esasları*, (Giriş) haz. H. Kâmil Yılmaz-Irfan Gündüz, İstanbul 1990, s. XVIII.
- 37 İbn Bibi, a.g.e, I, 252.
- 38 Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İst. 1989, I, 400; Lamiî Çelebi, *Nefahat Tercümesi*, s. 672; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 202; Ocak, A. Yaşar, "Zaviyeler", *VD*, XII, s. 255.
- 39 Ocak, A. Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süflük: Kalenderiler*, Ankara, 1992, s. 82.
- 40 Fahrüddin Irakî, *Lemâar Parlıtlar*, çeviren: Saffet Yetkin, İstanbul 1992, s. II; Bilgin, Orhan, "Fahredden-i Irakî", *DİA*, XII, 86.
- 41 Turan, Osman, "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Fusât ul-adâle fi kavâid is-saltana", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 541.
- 42 Ocak, *Kalenderiler*, s. 63.
- 43 Köprülüâde Mehmed Fuad, "Anadolu'da İslamiyet", *Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 4, 1338, s. 299.
- 44 Mevlânâ'nın hayatı ve eserleri konusunda en önemli çalışmalar Abdülbaki Gölpinarlı'ya aittir. Gölpinarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ Celâled-din*, İst. 1985.
- 45 Gölpinarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İst. 1983, s. 245.
- 46 Gölpinarlı, age, s. 333.
- 47 Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 332; Ayrıca bk. Eflâki, *Menakibu'l-Arifin*.
- 48 Köprülüâde Mehmed Fuad, "Anadolu'da İslamiyet", s. 302.
- 49 Ocak, age, s. 95.
- 50 Ocak, age, s. 133 vd.
- 51 Ocak, age, s. 163.
- 52 Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 167.
- 53 Gölpinarlı, Abdülbaki, *Vilâyetname Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, İst. 1990.
- 54 Neşr. Esad Coşan, Ankara 1986.
- 55 Mélikoff, Iréne, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, İst. 1999, s. 116.
- 56 Ocak, Ahmet, Yaşar, "Hacı Bektaş-ı Veli", *DİA*, XIV, 458; Birge, John Kingsley, *The Bektashi Order Of Dervises*, London 1965, s. 33.
- 57 Mélikoff, age, s. 74.
- 58 Geniş bilgi için bk. Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989.
- 59 Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikati*, s. 30.
- 60 XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'yu gezen İbn Batuta, gittiği her yerde Ahi zaviyelerinde misafir olarak kalmış ve bu zaviyeler hakkında bilgi vermiştir. *Seyehatname-i İbn Batuta*, tec. Mehmed Şerif, 2 cilt, İst. 1333.
- 61 Bayram, Mikail, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991; Kazıcı, Ziya, "Ahilik", *DİA*, I, 542.
- 62 Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarıcı, İst. 2000, s. 315.
- 63 Erdoğan, M. Akif, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İzmir (2000), Sayı: IV, s. 38.

- 64 Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 265.
- 65 Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Anadolu'da İslamiyet", s. 296.
- 66 Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 112; Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilâyet-nâme*, s. 10.
- 67 Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 46.

- 68 Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Ankara 1993; Ahmed-i Yesevî, *Divan-ı Hikmet Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, Ankara 1993.
- 69 Kurnaz, Cemâl-Tatcı, Mustafa, *Yesevîlik Bilgisi*, Ankara 2000, s. 286. Bu kitap; Ahmed Yesevî, Yesevîlik tarikatının Anadolu'da yayılışını ve tasavvuf düşüncesine etkisini anlatan yazıları içermektedir.